

NAJSTARIJE SVJEDOČANSTVO ZA UTJECAJ VULGATE NA HRVATSKOGLAGOLJSKU BIBLIJU*

Johannes REINHART, Wien

Danas, poslije istraživanja Josefa Vajsa, Josipa Vrane i Josipa Tandarića nema više nikakve sumnje u to da su novozavjetna čitanja u hrvatskoglagoljskom misalu i brevijaru staroslavenskog podrijetla.¹

J. Vrana je u studiji koja prethodi njegovom izdanju evanđeoskih perikopa u misalu Vat₄ zastupao mišljenje, da ova čitanja imaju kao maticu najstariji, moravski tip slavenskog prijevoda evanđelja, dakle puni aprakos.² Prema Vrani ovaj je puni aprakos, čiji su najstariji poznati primjerci ćirilski rukopisi *Aprakos kneza Mstislava Vladimiroviča* (1117 god.),³ *Miroslavljevo evanđelje* (1180-1190 god.)⁴ i *Vukanovo evanđelje* (oko 1200 god.),⁵ bio stariji nego stsl. kratki aprakos i četveroevan-

*Zahvaljujem mr. Jadranki Prolović za lektoriranje hrvatskosrpskoga teksta članka.

¹J. Vajs, *Nejstariji breviář hrvatsko-hlaholský (Prvý breviář Vrbnický)*. Praha 1910; Isti, *Najstariji hrvatsko-glagoljski misal*. Djela Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, knjiga 38. Zagreb 1948; J. Vrana, *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*. Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Posebna izdanja, Knjiga CDLXXXIV, Odeljenje jezika i književnosti, knjiga 24. Beograd 1975; J. Tandarić, *Hrvatskoglagoljski apostol između istoka i zapada*, Croatica 19(1983), 155-166; Isti, *Sveto pismo u hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima*, Polata knjižopisnaja 14/15 (December 1985), 15-24.

²Vrana, *Evanđelistar*, 63.

³АПРАКОС МСТИСЛАВА ВЕЛИКОГО. Издание подготовили Л. П. Жуковская, Л. А. Владимирова, Н. П. Панкратова, под редакцией Л. П. Жуковской. Москва 1983.

⁴N. Rodić – G. Jovanović, *Miroslavljevo jevanđelje*. Kritičko izdanje. Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Institut za srpskohrvatski jezik. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. I odeljenje – Knjiga XXXIII. Beograd 1986.

⁵J. Vrana, *Vukanovo jevanđelje*. Srpska akademija nauka i umetnosti, Posebna izdanja CDIV, Odeljenje literature i jezika, knj. 18. Beograd 1967.

đelje.⁶ Ovo njegovo mišljenje nije bilo međutim u slavistici prihvaćeno.⁷ U sklopu ovog članka nije moguće baviti se detaljno Vraninom argumentacijom; koliko mi je poznato, ozbiljna rasprava o Vraninim stanovištima poduprtim obimnim materijalom još uvijek ne postoji. Ja bih ovom prilikom želio podsjetiti na jednu činjenicu koja otežava prihvaćanje Vranina mišljenja. J. Tandarić u nekoliko navrata je naime iznio mišljenje, da je u hrvatskoglagoljskoj književnosti osim čitanja brevijara i misala moralo postojati još i potpuno četveroevanđelje. On je istražujući ritual pronašao novozavjetne perikope, kojih u brevijaru i misalu nema, a koji su također stsl. podrijetla.⁸ Na postojanje takvog potpunog četveroevanđelja upućuju također i

⁶Vrana, *Evanđelistar*, 6, 7, 45, 48, 63, 67-68.

⁷O. Nedeljković, *Vukanovo jevanđelje i problem punog aprakosa* (Povodom izdanja J. Vrane, *Vukanovo evanđelje*, Beograd 1967, Posebna izd. SANU, knj. CDIV, Odeljenje literature i jezika, knj. 18, str. 498), Slovo 18-19(1969), 41-90; P. M. Цейтлин, *Из наблюдений над лексикой Вуканова евангелия, Исследования по сербохорватскому языку*, Москва 1972, 240-275; Л. П. Жуковская, *Типология рукописей древнерусского полного апракоса XI-XIV вв. в связи с лингвистическим изучением их, Памятники древнерусской письменности*, Москва 1968, 199-332; H. G. Lunt, *On Dating Old Church Slavonic Gospel Manuscripts, South Slavic and Balkan Linguistics* (Studies in Slavic and General Linguistics, Vol. 2), Amsterdam 1982, 215-231 (osobito 230, bilj. 19). – Za odgovor na stanovišta Žukovske, Nedeljković i Cejtlin uspor. J. Vrana, *O odnosu Vukanova i Mstislavova evanđelja i postanku duljeg evanđelistara novije redakcije*, Slavia 54/2 (1985), 141-160. – Nadovezujući se na predrevolucionarnu rusku paleoslavistiku (M. N. Speranskij, I. E. Evseev) A. A. Alekseev ponovo pretpostavlja postanak duljeg izbornog evanđelja i izbornog apostola u Bugarskoj cara Simeona (uspor. A. A. Алексеев, *Кирилло-мефодиевское переводческое наследие и его исторические судьбы (Переводы св. Писания в славянской письменности). История, культура, этнография и фольклор славянских народов – X Международный съезд славистов, София – сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации*, Москва 1988, 124-145 (osobito 133, 142). Slično mišljenje zastupaju i Ivan Dobrev (uspor. *Кирилло-методиевска енциклопедия*, Том 1, София 1985, 632, s. v. Евангелие) i Heinz Miklas (H. Miklas, *Kyriillo-methodianisches und nachkyriillo-methodianisches Erbe im ersten ostslavischen Einfluß auf die südslavische Literatur*, K. Trost, E. Völkl, E. Wedl (Hg.), *Symposium Methodianum*. Beiträge der internationalen Tagung in Regensburg (17. bis 24. April 1985) zum Gedanken an den 1100. Todestag des hl. Method (Selecta Slavica 13). Neuried 1988, 437-471 (osobito 442). Za arhe tip specifične redakcije punog izbornog evanđelja, koji je zasvjedočen samo u *Miroslavljevu evanđelju* i u *Grigorovičevu evanđelju* br. 9, pretpostavlja Vangelija Despodova u nizu radova glagoljsku maticu koja bi bila vezana za školu Klimenta Ohridskoga (uspor. npr. V. Десподова, *Каринското евангелие и неговото место меѓу словенските поли апракоси*, Slovo 36 (1986), 171-184, osobito 174. – Mišljenju Žukovske, da se drugi dio *Arhangel'skog evanđelja* svodi na puni izborni tekst (Л. П. Жуковская, *Новые данные об оригиналах русской рукописи 1092 г., Источниковедение и история русского языка*, Москва 1964, 84-118) protivio se N. V. Tihomirov (uspor. Н. В. Тихомиров, *Каталог русских и славянских пергаменных рукописей XI-XII веков, хранящихся в отделе рукописей Государственной библиотеки СССР имени В. И. Ленина. Часть III, Записки отдела рукописей ГБЛ* 30 (1968), 105-108).

⁸J. Tandarić, *Hrvatskoglagoljski ritual*, Slovo 30(1980)78 i slj.; Isti, *Sveto pismo*, 19.

izvještaji starih vizitacija na Krku.⁹ Ali ni Vrani nije prqmakla činjenica da u raznim rukopisima hrvatskoglagoljskog misala koje je proučavao ima razlika u sastavu perikopa. Zbog toga misli on još da su glagoljaši dopunjavali perikope iz četveroevanđelja.¹⁰ Prema njemu su ove dopune nastale u najkasnijoj fazi razvoja misala; za ranije vjekove izričito poriče takav utjecaj,¹¹ koji se obično pretpostavlja u povijesti csl. biblije drugih redakcija. Po mom mišljenju jedini realistički zaključak iz svega je taj da je prvobitni utjecaj četveroevanđelja na misalske perikope postojao. Zbog toga se dakle mnoge Vranine pretpostavke moraju isključiti.

Poslije istraživanja Josefa Dobrovskog i Pavla Josefa Šafařika također nam je poznato, da su hrv.-glag. perikope Svetog pisma koje konačno vuku lozu od grčkog teksta bile vrlo bitno prilagođivane prema *Vulgati*.¹² U nauci danas nije sasvim jasno otkada s tom revizijom treba računati. Za *Bečke listiće* (11./12. v.),¹³ *Mihanovićev* (12. v.)¹⁴ i *Grškovićev* (12v.)¹⁵ odlomak apostola već je Jagić utvrdio, da u njima do takve revizije nije još došlo. Isto vrijedi i za *Splitski odlomak misala* iz prve polovice 13. stoljeća, koji predstavlja pretkurijalni tip misala plenuma i nije prethodnik plenarnih misala 14.-15. v.¹⁶ *Kukuljevićev odlomak misala* (JAZU, fragm. glag. 3) pokazuje, istina, u očuvanoj perikopi tragove utjecaja *Vulgate*, ali je to za pitanje datacije ovog utjecaja manje važno, jer se može prema pismu pribrojiti već drugoj polovici 13. v., tj. tipu misala rimske kurije.¹⁷

⁹V. Štefanić, *Knjige krčkih glagoljaša u XVI stoljeću*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 15(1935)1-32, osobito 14 slj. i 27-28. U najnovije je vrijeme Petar Runje iznio nekoliko arhivskih podataka o postojanju hrv.-glag. Biblije u Zadru u 14. v., uspor. P. Runje, *Hrvatska Biblija u Zadru godine 1380*, Marulić 1988/4:453-457.

¹⁰Vrana, *Evangelistar*, 12, 48.

¹¹Vrana, *Evangelistar*, 47: »... da je sastavljač zapadnog evanđelistara doduše imao pri ruci grčko četveroevanđelje, ali mu je staroslavensko četveroevanđelje bilo nepoznato.«

¹²P. J. Šafařik, *Památky hlholského písemnictví*. Praha 1853, XXIX.

¹³V. Jagić, *Glagolitica. Würdigung neuentdeckter Fragmente*, Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Kl., Band XXXVIII (1890)17.

¹⁴V. Jagić, *Gradja za glagolsku paleografiju. I. Mihanovićev odlomak apostolara glagolskoga; rukopis roda hrvatskoga*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 2(1868) 21.

¹⁵V. Jagić, *Grškovićev odlomak apostola*, Starine 26(1893)86.

¹⁶V. Štefanić, *Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije*, Slovo 6-8(1957) 54-133.

¹⁷V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, I dio, Zagreb 1969, 57-58; perikopa Iv. 8.46-59 iz Kukuljevićevog odlomka misala je štampana kod V. Jagića, *Priméri starohrvatskoga jezika. Uvod i priméri starohrvatski*. Zagreb 1866, 2-5.

Ako se osim toga uzme u obzir, da cio niz činjenica govori u prilog tome, da nije samo hrvatski puni misal (rimski kurije) nastao u drugoj polovici 13. v., a da je veliki dio (ili možda svi?) tekstova bio preveden s latinskoga tek u to vrijeme,¹⁸ dosta je vjerojatno, da su se čitanja prilagođivala prema *Vulgati* tek u to vrijeme. Nasuprot tomu Vrana je – ako ga pravo razumijem – datirao ovu adaptaciju mnogo ranije, istovremeno s preuzimanjem stsl. perikopa iz duljeg aprakosa u »zapadni evanđelistar«. ¹⁹ Isto tako u doba prije 1248. god. smjestio je ovu adaptaciju Leszek Moszyński: »Z tekstu reskryptu Inocentego IV. z. r. 1248 przeanalizowanego już przez S. Ritiga wnosić jednak można, że już wówczas problemem był tylko język. Okcydentalizacja tekstu tetraewangelii i ewangeliarza nastąpić więc musiała wcześniej.«²⁰ Nije sasvim jasno, zašto su Vjekoslav Štefanić i Josip Bratulić vrijeme ove adaptacije stavili u početak 13. v.²¹

Međutim, dosad se za pitanje prilagođivanja hrv.-glag. biblije prema *Vulgati* nije obziralo na svjedočanstvo jednog danas izgubljenog ulomka. Mislim na *Bašćanske pergamentne ostriske* iz 12. stoljeća, koje je pronašao pop-glagoljaš Vinko Premuda.²² Oni sadrže evanđeoske stihove Mt 26.37-48, koji čine dio misalskog čitanja za Cvjetnicu (Muka po Mateju). Ilustracije *Bašćanskih ostrizaka* bile su tri puta objavljivane, jedanput od Jagića²³ i dva puta od Vajsa.²⁴ Osim toga Jagić je publicirao i rekonstrukciju teksta.²⁵ Primjetno je da *Bašćanski ostrisci* (FragBaš) već pokazuju adaptaciju prema *Vulgati*. Sljedeća mjesta o tome besprijekorno svjedoče:

¹⁸ Neke primjere za misne molitve uspor. kod J. Reinhart, *Über den Ursprung des adjektivischen Wortbildungstypus -telъ im Kroatisch-Kirchenslavischen*, WrSIJb 32(1986)67, bilj. 13. Slično se može reći o improperijama Velikog petka i o pashalnom eksultetu.

¹⁹ Vrana, *Evanđelistar*, 50: »Do veće latinizacije prvobitnog stsl. prijevoda došlo je prigodom sastavljanja zapadnog evanđelistara, koje je izvršeno prema nekom tamošnjem lat. evanđelistaru.«

²⁰ L. Moszyński, *Wpływ wulgaty na kształt starochorwackiego ewangeliarza z Omišlja*, Slovo 36(1986)120.

²¹ *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 1, Zagreb 1980, s. v. Biblija, 622: »... najkasnije od početka XIII st.«

²² V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knjiga 51, Zagreb 1960, 67: br. 45.

²³ В. Ягич, *Глаголическое письмо*. Энциклопедия славянской филологии, Вып. 3. Графика у славян, ч. III., Санктпетербург 1911, таблица IX.20.

²⁴ J. Vajs, *Breviář*, Přílohy: Nr. 2 (Zlomky Bašt'anské); Isti, *Rukověť hláholské paleografie*, Praha 1932, Tab. XXIV.

²⁵ Ягич, *Глаголическое письмо*, 236-237.

- Mt 26.39 *n̄z [ěkože] ti ho[ćeši]*] = Vat₄] Zogr Mar Sav As н̄з ѣкоже
(As ѣко) т̄з̄
sed sicut tu vis²⁶
ἄλλ' ὡς σὺ
- Mt 26.42 *aće [ne može]t̄b ča[ša si mimo iti] t̄b[kmo da ispiju ju ...]*] =
Vat₄] Zogr Mar аште не может̄з (Mar в̄зз̄може̄т̄з)
҃аша си м̄нмо і ти от̄з мене· аште не п̄н̄ж
е̄н̄.] As Sav аще не в̄зз̄можьно ест̄з ҃аши сен·
да м̄нмо идет (Sav м̄нмо н̄ти) от̄з мене· аще не
п̄н̄ж е̄н̄
Si non potest hic calix transire, nisi bibam illum
εἰ οὐ δύναται τοῦτο (+ το ποτηριον) παρελθεῖν, ἐὰν μὴ
αὐτὸ πίνω
- Mt 26.47 [*Eč*]e že em[u]²⁷] Vat₄ *Oče že emu g(lago)ljuču*] Zogr Mar As
Sav N еште г̄л̄жшт̄ю емоу
Adhuc eo loquente
Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος
- Mt 26. 47 [*pros*]lani [*ot̄b arhie]r̄ē[i i st]arēs[in̄b l]μ[ds̄sk]ih̄z*] = Vat₄
Zogr Mar As Sav от̄з ар'҃х̄иере̄н· старць л̄т̄одс̄к̄ц̄л̄х̄з
missi a principibus sacerdotum et senioribus populi
ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων

U sljedeća dva mjesta nema doduše jednoznačne zavisnosti od *Vulgate*, ipak podudarnost s kasnijim hrv.-glag. punim misalima ukazuje, da su ove promjene bile napravljene istodobno s redakcijom prema *Vulgati*. Na drugom niže navedenom mjestu FragBaš se slaže ne samo s Vat₄ – kao predstavnikom plenarnih misala – već i s Mar, dok je u Zogr kao i u kratkim aprakosima As i Sav dio Lk 22.45 stavljen ispred stiha Mt 26.40.

- Mt 26.39 [*pa*]de n[ic̄b na ze]mli] = Vat₄] Zogr Mar As Sav паде ниць
procidit in faciem suam
ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ

²⁶ *vis* dolazi kao varijanta u cijelom nizu rukopisa kod A. Merk S. J., *Novum Testamentum Graece et Latine*, Romae 1964, 96.

²⁷ Kako svjedoče dopunjene riječi u prethodnom i sljedećem redu riječ *g(lago)ljuču* treba rekonstruirati poslije riječi *em(u)* na kraju reda 1b13 kako bi se uklopila u izgnubljeni dio ostriška.

Mt 26.40 [i prid]e k̃z u[č̃enik]om̃b] = Vat₄ Mar] Zogr As Sav (Lk 22.45)
 I ВЪСТАВЪ ОТЪ МОЛИТВЪИ ПРНДЕ КЪ ОУЧЕНИКОМЪ
 Et venit ad discipulos suos
 (και αναστας απο της προσευχης) και ἔρχεται πρὸς τοὺς
 μαθητὰς

Na sljedećem mjestu nameće se zaključak o srodnosti FragBaš (u rekonstrukciji Jagića) s Vat₄ i As:

Mt 26.41 d(u)h̃z b[o b̃bd]r̃z [est̃b] a pl̃z[t̃b ne]moš̃bna] = Vat₄] As
 ДХЪ БО ЕСТЬ БЪДРЪ · А ПЛЪТЬ НЕМОШЬНА] Zogr
 Mar Sav ДХЪ БО БЪДРЪ · А ПЛЪТЬ НЕМОШТЪНА
 Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma
 τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής

Rekonstrukcija riječi *est̃b* koju je načinio Jagić, kako se čini, više je motivirana analogijom s kasnijim hrv.-glag. plenarnim misalima negoli samim ulomcima. On rekonstruira za red 1a21 slovo (*e*), i za red 1a22 slova (*st̃b*) (kod Vajsa odgovara 1a21 ≅ I.a21 + I.b21 i 1a22 ≅ I.a22 + I.b22). Ako pretpostavimo kao i Jagić, da je slovo *D* (kod Jagića je to pogrešno malo slovo, a pravilno bi trebalo biti veliko) stajalo na početku reda 1a21, nema za rekonstruirana tri slova *st̃b* u redu 1a22 dosta mjesta, jer *a* iz ovog reda stoji točno iznad *D* prethodnog reda.

Uz dosad navedena mjesta i oblike (uspor. npr. Mt 26.47 *starēšina*, ne kao u stsl. *starēišina*, umjesto kanonskog stsl. *starьcb*, ova zamjena redovno dolazi u hrv.-glag. punim misalima) treba spomenuti još i sljedeća slaganja s kasnijim hrv.-glag. tekstovima, koja upućuju na to, da je redakcija prema *Vulgati* bila povezana s jezičnom redakcijom. Možemo nabrojiti sljedeće riječi i oblike: (1) *spēt(e)* (Mt 26.45); (2) *dr̃kola* žen. r. (Mt 26.47 *sb̃ d(r̃k̃ol)am(i)*). U obliku 2. l. mn. imper. s nastavkom *-ēte* od *i*-glagola (*s̃zpati*, *s̃zpljg*, *s̃zpiši*) imamo prvi primjer ove analoške tvorevine po glagolima s osnovom na suglasnik u hrvatskoj redakciji csl. jezika. S punim pravom je J. Vrana raspravljajući kratko o odgovarajućim oblicima u misalu Vat₄ utvrdio da su to pravi oblici, a ne samo grafičke hiperkorekcije.²⁸ Prijelaz stsl. riječi

²⁸Vrana, *Evangelistar*, 40-41. Slični oblici imperativa dolaze i u nekim hrv.-glag. — ne ikavskim! — odlomcima 13. v. (npr. JAZU, fragm. glag. 3; JAZU, fragm. glag. 4; Londonski odlomak brevijara).

ДРЪКОЛЬ, -и муšk. r. u žensku *a*-promjenu također je pojava, redovna u kasnijim hrv.-glag. spomenicima.²⁹

Baščanski ostrišci koje Jagić na temelju paleografskih osobina s pravom datira u 12. v., i smatra da su veza između *Bečkih listića* i kasnijih hrv.-glag. spomenika,³⁰ čine važno svjedočanstvo za kronologiju redakcije hrv.-glag. teksta Svetog Pisma prema *Vulgati*. Oni dopuštaju da se ovaj utjecaj smjesti već u 12. v.; pitanje da li je on još ranije počeo mora i dalje ostati neriješeno.

²⁹ Vrana, *Evangelistar*, 122 (Mt 26.47, 26.55), 135 (Mk 14.43, 14.48), 168 (Lk 22.52).

³⁰ Ягич, *Глаголическое письмо*, 140.

Sažetak

Baščanski su *ostrišci* poslije smrti njihovoga pronalazača popa-glagoljaša Vinka Premude, g. 1944, nestali. Oni su sadržavali dio Matejeva evanđelja (Mt. 26.37-48). Na temelju rekonstrukcije teksta koju je načinio Vatroslav Jagić možemo utvrditi da je ovaj odlomak 12. stoljeća prvi primjer za utjecaj *Vulgate* na hrvatskoglagoljsku bibliju staroslavenskoga podrijetla. Osim toga *Baščanski ostrišci* pokazuju nekoliko jezičnih podudaranja s hrvatskoglagoljskim plenarnim misalima 14.-15. stoljeća.

Zusammenfassung

DAS ÄLTESTE ZEUGNIS FÜR DEN EINFLUSS DER VULGATA AUF DIE KROATISCH-GLAGOLITISCHE BIBEL

Die Pergamentstreifen von Baška auf der Insel Krk sind seit dem Tod ihres Entdeckers, Vinko Premuda, im Jahre 1944 verschollen. Sie enthielten einen Teil des Matthäusevangeliums (Mt 26.37-48). Auf Grund einer Textrekonstruktion von Vatroslav Jagić kann man feststellen, daß der Text dieses Fragments aus dem 12. Jahrhundert den ersten Beleg für den Einfluß der *Vulgata* auf die kroatisch-glagolitische Bibelversion darstellt, die auf die altkirchenslavische Übersetzung zurückgeht. Außerdem zeigen die *Pergamentstreifen von Baška* eine Reihe von sprachlichen Übereinstimmungen mit den kroatisch-glagolitischen Plenarmissalien des 14.-15. Jh.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 9. svibnja 1989.

Autor: Johannes Reinhart

Institut für Slawistik
der Universität Wien